

SELÇUKLU TARİHİNDE KADIN İHTİRASINA BİR ÖRNEK: İNANÇ HÂTÛN VE EVLİLİKLERİ*

AN EXAMPLE TO THE WOMAN PASSION IN THE HISTORY OF SELJUQ: İNANC KHÂTÛN AND HER MARRIAGES

Pınar KAYA TAN**

Öz

Diğer Türk-İslâm Devletleri'nde olduğu gibi Selçuklularda da hânedan mensuplarının ve ileri gelen devlet adamlarının evliliklerine siyasî dengelerin korunması açısından son derece hassasiyet gösterilmiştir. Yapılan evliliklerle tarafların birbirleri ile ittifak kurarak güçlenmeleri sağlanmış ve bu siyasî ittifaklar sayesinde de çıkabilecek çatışmaların mümkün merteye önüne geçilmeye çalışılmıştır. Irak Selçuklu Devleti'nin son döneminde ise hânedan mensûbu olmadığı halde yapmış olduğu siyasî evliliklerle son derece güçlü ve dikkat çekici bir isim olarak İnanç Hâtûn karşımıza çıkmaktadır. İnanç Hâtûn, Azerbaycan Atabegî Cihân Pehlîvân ile yapmış olduğu evlilikten sonra anneliğin de getirmiş olduğu sorumlulukla oğullarını yüksek mevkilere getirmek için büyük mücadeleler vermiş; siyasî faaliyetler gerçekleştirerek evlilikler yapmış, bu amaç uğruna da hayatını kaybetmiştir.

• Anahtar Kelimeler

Irak Selçukluları, İldenizliler, İnanç Hâtûn, II. Tuğrul, Cihân Pehlîvân.

• Abstract

As such in other Turk-Islamic states, Seljuks were also extremely sensitive to the marriage of dynastic members and prominent statesmen with regard to the protection of political balances. The marriages enabled the parties to ally and strengthen, and these political alliances served to prevent

* Bu çalışma, Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın danışmanlığında tamamlanmış olan "Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklare Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırklareli/Türkiye, pinarkaya@klu.edu.tr.

possible conflicts that could arise. In the last period of the Iraq Seljuk Empire, Inanc Khātūn emerges as a very powerful and remarkable name with the political marriages she made when she was not a member of the dynasty. After marriage with Jahān Pahlavān, Atabak of Azarbaijan, Inanc Khātūn, campaigned to bring her sons to higher positions with her responsibility of maternity; she got married in order to perform political activities and lost her life for this purpose.

•

Keywords

Iraq Seljuks, Eldiguzids, Inanc Khātūn, II. Tughril, Jahān Pahlavān.

İnanç Hâtûn, Irak Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine bilhassa siyâsî amaçlı olduğu görünen evlilikleri ile damgasını vurmuş bir Selçuklu hâtûnudur. Zenginliği, gücü ve kendisini destekleyen devlet adamlarının gayretleri sayesinde yönetimde oğullarını etkili kılmak için her türlü mücadeleyi vermiştir. Bu çalışma İnanç Hâtûn'un gerçekleştirmiş olduğu siyâsî evliliklerini mevcut kaynaklarımızın verdiği bilgiler doğrultusunda incelemek ve onun Atabeg Cihân Pehlivân ile yapmış olduğu ilk evliliğinden olan oğullarını yüksek mevkilere getirme mücadelesini ortaya koymak üzere hazırlanmıştır.

Asıl konumuz olan İnanç Hâtûn'un evlilikleri hakkında bilgi vermeden önce bu tarihî döneme bakacak olursak, Azerbaycan ve İran coğrafyasında 511-590/1118-1194 yılları arasında hüküm süren Irak Selçuklularının oldukça karışık iç ve dış siyâsî hadiselerin odağında faaliyetlerini sürdürmüş oldukları görülmektedir. Irak Selçuklu Devleti'nin son iki sultanı olan Sultan Arslanşah (555-571/1160-1176) ve Sultan II. Tuğrul'un (571-590/1176-1194) dönemlerinde de İldenizliler olarak da adlandırılan Azerbaycan Atabegleri otoritelerini giderek arttırarak çoğu zaman sultanlardan bile daha fazla devlet yönetiminde etkili olmuşlardır.

Aslen Kıpçak Türklerinden olan Şemseddîn İldeniz, Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd'un hizmetine girmiş, zekâsı, kabiliyetleri ve kahramanlıkları sayesinde kısa sürede yükselerek Arrân ve Azerbaycan valiliğini elde etmiştir. Sultan Mesud tarafından kardeşi I. Tuğrul'un dul eşi Mümine Hâtûn ile evlendirilen Şemseddîn İldeniz aynı zamanda üvey oğlu olan Arslanşah'ın tahta çıkmasını sağlayarak adeta sultan adına devleti yönetir olmuştu.¹ Atabeg İldeniz'in, Arslanşah'ın annesi ile yapmış olduğu bu evliliğinden ayrıca Nusretüddin Cihân Pehlivân Muhammed ve Muzafferüddin Kızılarşan Osman adlı oğulları doğmuştu.

¹ Azerbaycan Atabegi Şemseddîn İldeniz'in hayatı ve faaliyetleri hakkında bkz. Hüseyin Alyârî, "Azerbaycan Atabegleri İl-deniz Oğulları (1146-1225)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ.Ü. Ed. Fak., İstanbul, 1966; Erdoğan Merçil, "İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)", *DGBİT.*, C. VIII, Çağ Yay., İstanbul, 1988, s. 81-110; Ziya Bünyadov, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225)*, Bakü, 2007; Hüseyin Kayhan, "Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler) (1146-1225)", *Türkler*, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 871-879; Ekber N. Necef, *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi, (Oğuzların ortaya çıkmasından-XIV. Asırlar)*, Bakü, 2010; Mirza Bala, "İldeniz", *İA*, C. V/II, s. 961-964; Gülay Öğün Bezer, "İldeniz, Şemseddin", *DİA*, C. XXII, s. 81-82; C. E. Bosworth, "İldenizids, Eldiguzids", *EP (İng.)*, C. III, s. 1110-1113.

Bu dönemde Sultan Arslanşah ve Atabeg Şemseddin İldeniz ile siyasi ve askerî sahalarda mücadele etmiş önemli emirlerden biri Rey hâkimi Hüsâmeddin İnanç Sungur Bey idi. Emîr İnanç, Atabeg İldeniz'in gücünün çok fazla artmasını istemiyor bu durumdan giderek rahatsızlık duyuyor ve İldeniz'i kendisine rakip olarak görüyordu.² Ancak bununla beraber Atabeg İldeniz ile Emîr İnanç arasında sıhriyet tesis edilmiş Atabeg İldeniz'in oğlu Cihân Pehlivan ile Emîr İnanç'ın kızı evlendirilmiştir.³ Cihân Pehlivan ile olan evliliğinden Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer adlı oğulları olan Rey Emîri'nin bu kızı İnanç Hâtûn olarak anılacak ve Irak Selçuklularının ve İldenizlilerin tarihinde mühim rol oynayacaktır.⁴

Kocası Cihân Pehlivan'ın vefatına kadar İnanç Hâtûn ile ilgili olarak kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Babası Emîr İnanç ise yapmış olduğu isyan teşebbüsleri ile uzun süre Atabeg İldeniz'i oyalamış ve devlet otoritesini tehdit etmiştir. Hüseyinî; Emîr İnanç'ın Sultan Arslanşah yerine Arslanşah'ın kardeşi Melik Muhammed'i tahta çıkarmak üzere gerçekleştirdiği isyanında kızı İnanç Hâtûn'un da babasının yanında bulunduğunu kaydetmiştir. Hatta bu isyan sırasında Cihân Pehlivan, Emîr İnanç'ın atının arkasına bir kılıç darbesi indirmiş "canını kurtarmaya bak eğer istersem seni öldürürdüm, ancak sana hürmetim var, durma git" diyerek kayınpederinin kaçmasına göz yummuştur.⁵ Emîr İnanç'ın birbiri ardına gerçekleştirmiş olduğu isyan teşebbüsleriyle Atabeg İldeniz döneminde uzun süre mücadele edilmiş ve en sonunda Emîr İnanç'ın öldürülmesiyle muvaffak olunmuştur.⁶

² Bündârî, Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1999, s. 265.

³ Bündârî, a.g.e., s. 264-265; Hamdullah el-Müstevfi, *Târîh-i Güzide*, (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahran, 1387, s. 462; Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümmâiddîn, *Tarih-i Habîbü's-siyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer*, (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), C. II, Tahran, 1353hş., s. 531; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yay., 2005, s. 250.

⁴ Faruk Sümer, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, C. III, s. 405.

⁵ *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lugal), Ankara, TTK, 1999, s. 103; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, C. II, İstanbul, Tercüman Yay., 1977, s. 103.

⁶ Rey hâkimi İnanç'ın isyan teşebbüsleri ve ölümü için bkz. Zahirüddin-i Nişâbüri, *Selcûknâme*, (nşr. A. H. Morton), London, 2004, s. 112-115; Râvendî, *Râhatü's-Sudur ve Âyetü's-Sürûr*, (çev. Ahmed Ateş), *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, C. II, Ankara, TTK, 1999, s. 282; Hüseyinî, a.g.e., s. 103-108; Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârih*, (nşr. Ahmed Ateş), C. II, 5. Cüz, Ankara, TTK, 1999, s. 167-171; Hamdullah el-Müstevfi, a.g.e., s. 461-462; Ahmed b. Mahmûd, a.g.e., C. II, s. 104-108; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya, Çizgi Kitâbevi, 2001, s. 243-246; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, C. I, İstanbul, Çamlıca Yay., 2014, s. 326, 332-334; Murat Öztürk, "Irak Selçuklu Atabegleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 167-168, 173; Pınar Kaya, "Arslanşah ve II. Tuğrul

Atabeg İldeniz'in 571 (1175) yılında vefatıyla Cihân Pehlivân önce Sultan Arslanşah'ın ardından da Arslanşah'ın ölümüyle yerine geçen oğlu Sultan II. Tuğrul'un atabegi olmuştur. Cihân Pehlivân'ın İnanç Hâtûn'dan olan oğullarının yanı sıra Ebû Bekir ve Özbek adlı iki oğlu daha bulunuyordu. Daha sağlıklıyken bütün oğullarına önemli görevler vermiş ve onlardan Sultan II. Tuğrul'un ve amcaları Kızılarslan'ın emirlerine itaat etmelerini istemişti. Atabeg Cihân Pehlivân ordunun başında bulunan kardeşi Kızılarslan'ın çocuğu olmadığından, Türk kızı Kuteybe Hâtûn'dan olan oğlu Ebû Bekir'i Kızılarslan'ın himâyesinde bırakarak Azerbaycan ve Arrrân'a vali olarak tayin etmiştir. Cariyesi Zâhîde Hâtûn'dan doğmuş olan oğlu Özbek'e Hemedan'ı; İnanç Hâtûn'dan olan oğulları Kutluğ İnanç Mahmûd ile Emîr-i Emîrân Ömer'e de Rey, İsfahân ve Irak'ın geri kalan kısımlarını bırakmıştır.⁷

Ancak Cihân Pehlivân'ın 582 (1186) yılının başlarındaki ölümü İnanç Hâtûn'un da muhalefet cephesinin içerisinde yer alacağı çok önemli siyasî hadiselerin başlangıcını oluşturmuştur. Atabeg Cihân Pehlivân vefat ettiğinde İnanç Hâtûn Rey şehrinde oturuyordu. Oğulları Kutluğ İnanç Mahmûd ile Emîr-i Emîrân Ömer de Hemedan'da Sultan II. Tuğrul'un hizmetinde bulunuyorlardı.⁸ Cihân Pehlivân'ın oğullarına kendisinden sonra amcaları Kızılarslan'ı desteklemeleri yönünde tavsiyelerde bulunmuş olmasına rağmen İnanç Hâtûn eşinin bu isteğini göz ardı etti. Kızılarslan yerine kendi oğullarını iktidara getirmek ve Sultan II. Tuğrul'un atabegi yapmak üzere derhal harekete geçti. Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul da Kızılarslan gibi ordu tarafından da sevilen güçlü bir atabegin tahakkümü altında olmak istemiyordu zîrâ uzun yıllardan beri devlet İldenizliler tarafından yönetilmekteydi ve sultan da bu durumdan rahatsızlık duyuyordu.

Kızılarslan Atabeg İldeniz tarafından emîr-i silâh⁹ olarak tayin edilmişti.¹⁰ İnanç Hâtûn ve ümerânın bir kısmı sultanı haklı bulup Kızılarslan'ın Azerbaycan

Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 50-55.

⁷ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 311; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 121; Hândmîr, *a.g.e.*, C. II, s. 533, 558; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 124; Hüseyin Kerîmân, *Rey-i Bûstân*, C. I, Tahran, 1371hş., s. 204; Hüseyin Emin, *Târihu'l-İrak fi'l-asri's-Selcûkî*, Bağdat, 1965, s. 166; Mehmet Altay Köymen, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 13 (1985), s. 220; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 200-201; Bosworth, "İldenizids, Eldigüzids", *EP(İng.)*, C. III, s. 1111.

⁸ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 124.

⁹ Emîr-i silâh merasimlerde Selçuklu sultanının silahını taşıyan ve silah-hâneyi muhafaza eden görevlilerdir.

ve Arrân bölgesinde oturmasını yine eskisi gibi emîr-i silâh olarak kalmasını uygun görüyordu. İnanç Hâtûn, Vezîr Hâce Azîzeddin ve bazı emîrlere Sultan II. Tuğrul'un tarafını tutarlarken Kazvin hâkimi Nureddîn Kara, emîr-i bâr Hafız Nureddîn Kur'an Han gibi bazı ileri gelenler de Kızılarslan'ı desteklemekte ve mektuplar yollayarak onu Hemedan'a davet etmekteydiler. Diğer taraftan kendisi yerine hapiste bulunan amcası Melik Muhammed ya da Melik Sencer b. Süleyman Şah'ın sultan olarak ilan edilme ihtimali de II. Tuğrul'u rahatsız ediyordu. Nihayet Sultan II. Tuğrul çevresindeki emîrlerin de baskısıyla gönülsüz olsa da Kızılarslan'ı Atabeg'i olarak ilan etmek zorunda kaldı ve kendisi de Kızılarslan karşısında yönetimde giderek aciz olmaya başladı.¹¹

Kızılarslan'ın Sultan Tuğrul'un atabegi olduğu sıralarda İnanç Hâtûn ise Cihân Pehlivân'ın Kuteybe Hâtûn'dan olan oğlu Ebû Bekir'in, Atabeg Kızılarslan'ın yanında itibarının fazla olması ve kendi oğullarının geri planda kalması yüzünden rahatsızlık duymaya başladı. İnanç Hâtûn, Atabeg Cihân Pehlivân'ın Hemedan'da bulunan önemli emîrlere Cemâleddin Ay-aba ve Seyfeddin Rus'a mektuplar yazıyor onları kendi tarafına çekmek için büyük paralar sarf ediyordu. İnanç Hâtûn onlara mektubunda şöyle diyordu: "Ben sizi senelerce besleyecek kadar dinara, hazinelere, mala mâlik olduğum halde cariyeden dünyaya gelmiş bir adamın bu derecede yükselmesine sizin vicdanınız nasıl râzı oluyor? Siz benim iki çocuğumu ata bindirerek bana getiriniz. Ben onları ve sizinle gelecek adamların hepsini besleyebilirim. O kadar çok para sarfederim ki, sizin mevlânız Atabeg Cihân Pehlivân'ın askerleri de size iltihâk ederler."¹²

İnanç Hâtûn'un kendilerinden bütün hazırlıkları tamamlayarak oğullarını yanına getirmelerini ve Cihân Pehlivân'ın askerleri ile birleşerek Kızılarslan'ı atabeglik makamından ayırmalarını istemesi üzerine Cemâleddin Ay-aba ile Seyfeddin Rus harekete geçtiler. Emîrlere Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer ile birlikte Hemedan'dan süratle yola çıkarak İnanç Hâtûn ile buluşmak

¹⁰ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 101; Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 279; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 101; Faruk Sümer, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹¹ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 312-313; Reşîdüddin, *a.g.e.*, s. 182-183; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, C. VIII/1-2, Haydarabad, 1951, s. 400-401; Mîrhând, *Ravzatü's-safâ' fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'*, Müessesesi Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, C. IV, Tahran, 1339hş., s. 346; Köymen, *a.g.m.*, s. 220; Coşkun Alptekin, "Irak Selçukluları", *DGBİT.*, Çağ Yay., C. VII, İstanbul, 1988, s. 330; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 89; Ufuk Erkoç, "Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamanı (1177-1194)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 35.

¹² Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122-123; Merçil, *a.g.m.*, s. 94-95; Öztürk, *a.g.e.*, s. 184; Erkoç, *a.g.e.*, s. 37.

üzere Rey şehrine geldiler. Kısa süre içinde İnanç Hâtûn'un babası Emîr İnanç'a ve Cihân Pehlivân'a bağlı olan kuvvetlerin de aralarına katılmasıyla sayıları çoğaldı. Öte yandan Atabeg Kızılarslan, bu muhalefet grubunun toplandığını haber alınca Sultan II. Tuğrul'u da yanına alarak emîrlerin peşinden Rey'e geldi (583/1187).¹³ Cemâleddin Ay-aba ile Seyfeddin Rus başlarında Sultan II. Tuğrul olmadan Atabeg Kızılarslan'a karşı üstünlük sağlayamayacaklarını anlayınca Bistâm ve Dâmegân tarafına çekilmeyi uygun gördüler.¹⁴ İnanç Hâtûn ise oğulları ile birlikte Rey'de kalarak Atabeg Kızılarslan'ı karşıladı ve Atabeg de onlara karşı oldukça iyi bir tutum sergiledi. Bu esnada Cemâleddin Ay-aba ile Seyfeddin Rus, Sultan II. Tuğrul ile gizlice temasa geçtiler. Sultan II. Tuğrul, ayağının sürekli ağrması sonucunda yatağa düşmüştü. Tabiplerin tedaviye başladığı sırada kendisini gözetleyenleri gâfil avlayarak Kızılarslan'ın yanından kaçmayı başardı. Cemâleddin Ay-aba ve Seyfeddin Rus'un yanına gitti. Atabeg Kızılarslan yaşanan gelişmeler üzerine Rey'deki işleri yoluna koyup Hemedan'a geri döndü. Bu hadise ile birlikte Sultan II. Tuğrul ile Atabeg Kızılarslan arasındaki hâkimiyet mücadelesi de başlamış oldu.¹⁵

Sultan II. Tuğrul ile Atabeg Kızılarslan arasındaki mücadelelerde iki tarafta birbirine karşı uzun süre nihâî bir üstünlük sağlayamadı. İnanç Hâtûn'un oğulları Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer başlangıçta Sultanın tarafında yer almışlarsa da sonradan Kızılarslan'ın yanına gitmeyi uygun gördüler. Sultan askerî başarılar elde etmiş olsa da zamanla deneyimsiz olduğu için kendisini kıskırtan emîrlere uydu ve şüphe üzerine kıymetli komutanlarını ve devlet adamlarını itham etti. Bu devlet adamlarının katledilmeleri de Sultanın davranışlarından endişe duyan çevrelerin Kızılarslan'ın etrafında toplanmalarına yol açtı. Atabeg Kızılarslan'ın yeniden güçlenmesiyle birlikte Sultan II. Tuğrul'un da mevkîsi sarsılıyordu.¹⁶

585 (1189) yılında Sultan II. Tuğrul'u yakalamak üzere hazırlıklara başlayan Kızılarslan öncelikle yeğeni Kutluğ İnanç Mahmûd ile aralarında öteden beri

¹³ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 125; Merçil, *a.g.m.*, s. 94-95; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 294; Ergin Ayan, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2008, s. 161; Erkoç, *a.g.e.*, s. 357; Sümer, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹⁴ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 314; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 122; Kummî, Necmeddîn Ebü'r-Recâ, *Târîhu'l-vüzerâ'*, (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran, 1363hş., s. 263; İbn İsfendiyâr, *Târîh-i Taberistân*, (nşr. Abbas İkbâl), 1C.'de I-II, Tahran, 1320, s. 152. Kayhan, *a.g.e.*, s.294.

¹⁵ Râvendî *a.g.e.*, C. II, s. 315; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 123; Bündârî, *a.g.e.*, s. 268; Reşîdüddin, *a.g.e.*, s. 182-183; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 126.

¹⁶ Bündârî, *a.g.e.*, s. 268; Alptekin, *a.g.m.*, s. 331; Necef, *a.g.e.*, s. 273.

süregelen husûmete son verdi. İnanç Hâtûn da Rey'den Hemedan'a geldi ve burada Atabeg Kızıarslan ile izdivacı gerçekleşti.¹⁷ Kızıarslan kardeşinin dul kalmış eşiyle evlenerek onun gücünden yararlanıyor, Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer'i destekleyen kuvvetli Irak emîrlerini kendi tarafına çekiyor ve Sultan II. Tuğrul ile olan mücadelesinde üstünlük elde etmiş oluyordu.

Kızıarslan çok geçmeden de Sultan II. Tuğrul'u hapse atmayı başararak Irak Selçuklu Devleti yönetimini tamamen ele geçirdi. Sultan II. Tuğrul'un hapse atılmasıyla Atabeg Kızıarslan önce Sencer b. Süleyman Şah'ı Irak Selçuklu tahtına çıkardı ardından da Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidinillâh'ın desteğini alarak Melik Sencer b. Süleyman Şah'ı hapsetti ve Hemedan'da kendisini sultan ilân ederek tahta oturdu.¹⁸ Irak Selçuklu ülkesinde otoritesini sağlamlaştıran Kızıarslan, evliliğinde ise İnanç Hâtûn'a karşı hiç iltifat etmiyor, eşine hürmet göstermiyor; onu sürekli görmezden geliyordu. Ayrıca İnanç Hâtûnla hiç ilgilenmediği gibi ona daima şüpheyle yaklaşıyor vaktinin çoğunu cariyeleriyle içki ve eğlence meclislerinde geçiriyordu.¹⁹

Öte yandan Irak emîrleri de Kızıarslan'ın kendilerine güvenmediğinin ve fırsatını bulduğu anda hepsini yok edeceğinin kanaatindeydiler. "Sultan Tuğrul'a karşı gelip, ona haksızlık ettiğimiz için bir insan bize nasıl güvenebilir? Cihân sultanı Kızıarslan bizden intikam almadan önce, biz onu öldürelim. Çünkü onun bizi vazifelerimizden çıkarıp, kendi adamlarını tayin etmeyi düşünmesi lazım gelir"²⁰ şeklinde konuşuyorlardı. Irak emîrleri giderek Kızıarslan'dan uzaklaşıyor bu durumu iyi değerlendiren İnanç Hâtûn da Kızıarslan'dan rahatsız olan bu emîrleri kendi yanına çekmekte muvaffak oluyordu. Sonunda Kızıarslan sarhoş bir halde yatağında uyurken çadırında öldürüldü. (587/1191).²¹

¹⁷ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 125; Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 466; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 604; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 128; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, yay. Ali Öngül, C. I, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000, s. 196; Alptekin, *a.g.m.*, s. 332; Ayan, *a.g.m.*, s. 161; Sümer, "Kızıarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹⁸ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 333; Muhammed b. Abdullah Hüseyinî el-Yezdî, *el-'Urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, (Ar. çev. Abdünnâim M. Hasaneyn-Hüseyin Emin), Bağdat, 1979., s. 162-163; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 346; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 130; Abbas İkbâl, *Târîh-i Mufasssal-ı İrân ez sadr-ı İslâm tâ inkırâz-ı Kâçariyye*, Tahran, 1346hş., s. 376; C. E., Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, (Ed. J. A. Boyle), C. V, Cambridge, 1968, s. 180-181; Sümer, "Kızıarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.

¹⁹ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 127; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 130; Merçil, *a.g.m.*, s. 96; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 96, Öngül, *a.g.e.*, s. 348.

²⁰ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 332; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 96-97.

²¹ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 332; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 127; Reşidüddin, *a.g.e.*, s. 179, 189; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, (çev. Abdülkerim Özyaydn), C. XII, İstanbul, Bahar Yay., 1987, s. 49-50; Ebü'l-Fidâ, *el-*

Atabeg Kızılarslan'ın kim ya da kimler tarafından öldürüldüğü tespit edilemedi. Ancak Kızılarslan'ın hükümdarlığının uzun sürmemesinde ve çok geçmeden öldürülmesinde onun bu hareketlerini daha fazla çekemeyen İnanç Hâtûn'un etkili olduğu, İnanç Hâtûn öncülüğündeki emîrlerin Kızılarslan'ın kölelerinden bazılarıyla anlaştıkları ve Atabeg Kızılarslan'ı bir gece sarhoş vaziyette yattığı sırada öldürttüğü kaynaklarda rivâyet edilir.²²

Atabeg Kızılarslan'ın öldürülmesinden sonra Irak Selçuklu ülkesi Atabeg Cihân Pehlivân'ın oğulları arasında ikiye bölündü. Cihân Pehlivân'ın oğullarından Atabeg Ebû Bekir daha amcası Kızılarslan öldürüldüğü gece onun yüzük ve işaretlerini yanına alarak Azerbaycan taraflarına gitti ve Nahcivan'a ulaştı. Kısa sürede Azerbaycan, Arrân, Nahcivan tarafındaki emîrleri itaati altına aldı. Kutluğ İnanç Mahmûd ise kardeşi Emîr-i Emîrân Ömer ve anneleri İnanç Hâtûn ile birlikte Rey şehrinde kalarak Irâk-ı Acem'i yönetmeye başladı. Sultan II. Tuğrul ise oğluyla birlikte yaklaşık iki sene kurtarılmaktan ümidi kesmiş halde mahpûs olarak kaldığı kaleden 588 (1192) yılında kumandanlarının yardımıyla kurtarıldı ve hemen otoritesini yeniden tesis etmeye başladı. Topladığı kuvvetlerle süratle Hemedan'a ilerleyen II. Tuğrul'u Kutluğ İnanç Mahmûd durdurmaya çalıştıysa da kuvvetleri başarılı olamadı ve Rey şehrine doğru geri çekilmek zorunda kaldı. II. Tuğrul da Hemedan'da yeniden tahta oturdu.²³

Sultan II. Tuğrul tahta çıktığı sırada İnanç Hâtûn, Kızılarslan'ın ölümüyle maiyyetine girmiş olan emîrlerin yardımıyla hem askerî hem de mâlî olarak son derece güçlü bir konumda idi.²⁴ Atabeg Cihân Pehlivân'dan kalan hazinelerin ve gelirlerin büyük bir kısmıyla Ser-cihân Kalesi'nde²⁵ bulunmaktaydı. Yeni gelişen koşulların da etkisiyle İnanç Hâtûn bu defa Sultan II. Tuğrul ile üçüncü evliliğini gerçekleştirmek isteyerek Sultana hitaben: "Ben öteden beri sana mailim. Uzaktan

Muhtasar fi târîhi'l-beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ, C. II, Beyrut, 1381/1961, s. 107; Ahmed b. Mahmûd, a.g.e., C. II, s. 130.

²² Ravendî, "devletin kurucusu olan İnanç Hâtûnla Irak emîrleri vücudunun yıkıcısı oldular. Biz sultan Tuğrul'a karşı gelip, ona haksızlık ettiğimizden bir insan bize nasıl güvenebilir? Cihân sultanı Kızılarslan bizden intikam almadan önce, onu biz öldürelim. Çünkü onun bizi vazifelerimizden çıkarıp, kendi adamlarını tayin etmeyi düşünmesi lazım gelir. Bunun üzerine birleşip anlaşarak, onu sarhoş bir halde uyurken, çadırda öldürdüklerini" kaydetmiştir (*a.g.e., C.II, s. 333*); Hüseyinî, *a.g.e., s. 127*; Sibt, *a.g.e., C. VIII/1-2, s. 406*, Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e., C. II, s. 130*; Bünyadov, *a.g.e., 96-97*; Ayan, *a.g.m., s. 161*.

²³ Râvendî, *a.g.e., C. II, s. 334-335*; Hüseyinî, *a.g.e., s. 128*; Bündârî, *a.g.e., s. 269*; Reşîdüddin, *a.g.e., s. 179*; Hüseyin Emin, *a.g.e., s. 114*; Merçil, *a.g.m., s. 97*.

²⁴ Hüseyin Emin, *a.g.e., s. 114*

²⁵ Deylem dağlarında Kazvîn, Zencân ve Ebher ovasına hâkim müstahkem bir kaledir. Bkz. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbeddin, *Mu'cemü'l-büldân, (nşr. Ferid Abdülazîz Cündî), C. III, Beyrut, 1990, s. 234.*

ve yakından sana düşmanlık edenlere ben de düşmanım. Şimdi Allah sana babanın ve ecdâdının mülk ve saltanatını ihsân etti. Ben de senin hizmetçin ve cariyelerinden biriyim. Birçok hazineye ve paraya sahibim. Eğer beni eş olarak kabul edersen ben de Hemedan'a gider elimde bulunan hazine ve malları birer birer senin tasarrufuna bırakırım" şeklinde bir mektup yazdı.²⁶

Sultan II. Tuğrul, İnanç Hâtûn'un mektubu kendisine ulaştığı zaman bu teklifi kabul ederek ona bir ahdnâme yazdı. Emîrlerinden İzzeddin Ferec Hâdim aracılığıyla bu ahdnâmeyi gönderdi ve bu elçi en mükemmel şekilde çeyiz hazırlıkları tamamlanuncaya kadar İnanç Hâtûn'un yanında kaldı. Nihayet hazırlıklarını tamamlayan İnanç Hâtûn Sultan'ın huzuruna çıkmak üzere yola çıktı.²⁷ İnanç Hâtûn Hemedan'a geldiğinde Sultan II. Tuğrul bütün emîrlerin, askerlerin, hâtûnların İnanç Hâtûn'u karşılamaları, saygı ve hürmette kusur etmemeleri hususunda emirler verdi. İnanç Hâtûn'un Hemedan'a geldiğinin ertesi günü de kadı, ümerâ, komutanlar ve ileri gelenlerin huzurunda Sultan II. Tuğrul ile İnanç Hâtûn'un evliliği gerçekleşti (Ramazan 588/Eylül 1192).²⁸

Ancak bu evlilik de uzun sürmedi. Çok geçmeden İnanç Hâtûn'un Sultan II. Tuğrul'un emriyle öldürüldüğü kaynaklarda rivayet edilmektedir. Buna göre hadiseler şu şekilde cereyan etmiştir. Kendi oğullarını Irak Selçuklu tahtında görmek için her fırsattan istifade etmeye gayret gösteren İnanç Hâtûn, Sultan II. Tuğrul'u zehirleyip yerine oğullarını tahta geçirmek üzere harekete geçmişti. Atabeg Kızılarşan'ın başına gelenleri unutmayan ve ihtiyatlı davranmaya gayret gösteren Sultan II. Tuğrul, İnanç Hâtûn'un kendisini zehirleyeceğini öğrenmişti. Bu durum üzerine kendisi için hazırlanan zehiri bizzat Hâtûn'a içirmiş böylece İnanç Hâtûn'un hayatına son vermiştir.²⁹

Râvendî ise İnanç Hâtûn'un yine aynı sebeplerden, Kızılarşan'a yaptıklarının Sultan'a da yapacağı telkiniyle, II. Tuğrul'un emri ile yay kirişi ile

²⁶ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132; Köymen, *a.g.m.*, s. 229; Merçil, *a.g.m.*, s. 97-98; Öngül, *a.g.e.*, C. I, s. 350; Erkoç, *a.g.e.*, s. 55-56; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 100 Necef, *a.g.e.*, s. 275-276.

²⁷ Ravendî, *a.g.e.*, C. II, s. 337; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132; Ayan, *a.g.m.*, s. 162.

²⁸ Râvendî, *a.g.e.*, C. II, s. 337; Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 346; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132; Erkoç, *a.g.e.*, s. 56; Ayan, *a.g.m.*, s. 162; Faruk Sümer, "Tuğrul II", *DİA*, C. XLI, s. 343.

²⁹ Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 468; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 349; Hândmîr, Habîbü's-siyer, C. II, s. 535; Kerîmân, *a.g.e.*, C. I, s. 205; Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, haz. Selahattin Alpay, İstanbul, Türk Kültür Yayıncılık, 1977, C. IV, s. s. 1162-1163; Bünyadov, *a.g.e.*, s. 100; Necef, *a.g.e.*, s. 276.

boğdurulduğunu³⁰ belirtmiştir. Bir başka rivayete göre İnanç Hâtûn oğullarının geleceği için Hârizmşah Tekiş'e Sultan II. Tuğrul ile muhabereye girişmesi yönünde teşviklerde bulunmuş bu davranışları da öldürülmesini hızlandırmıştı.³¹ İnanç Hâtûn ile oğlu Kutluğ İnanç Mahmûd'un ittifak ederek sultanı zehirlemek üzere anlaştıkları da kaynaklarda geçmektedir. Buna göre Kutluğ İnanç Mahmûd, annesinin zehiri içerek ölümünden sonra yakalanmış Hârizmşah Tekiş'in yanına gidene kadar da bir müddet hapsedilmiştir.³² İnanç Hâtûn'un eceliyle öldüğünü rivayet eden kaynaklar da bulunmaktadır.³³

Annesinin ölüm haberini alan Kutluğ İnanç Mahmûd Sultan II. Tuğrul'un kendisini de öldüreceğinden korktu ve Hemedan'ı terk ederek kardeşiyle birlikte Hârizmşah Tekiş'ten yardım istemeyi uygun gördü.³⁴ Bir süre diğer kardeşleriyle de iktidar mücadelesine girişecek olan İnanç Hâtûn'un bu iki oğlundan Kutluğ İnanç Mahmûd gelişen hadiselerle birlikte Hârizmşah kuvvetleriyle birleşecek ve artık savaşacak gücü olmayan Sultan II. Tuğrul'un canını bağışlamak yerine onu bizzat kendisi öldürerek belki de annesi İnanç Hâtûn'un intikamını almış olacaktı. Nitekim Hârizmşah Tekiş, Sultan II. Tuğrul'un kesik başı Kutluğ İnanç Mahmûd tarafından kendisine getirildiğinde; Sultan'ın kendisine sağ olarak teslim edilmeyip bu şekilde öldürülmesinden dolayı büyük rahatsızlık duyduğunu Kutluğ İnanç Mahmûd'a belirtmiştir.³⁵

SONUÇ

Selçuklu Devleti'nde taht mücadelesine girişmiş olan son hâtûnun İnanç Hâtûn olduğu görülmektedir. Onun güçlü ve inatçı kişiliği neticesinde gerçekleştirmiş olduğu bu mücadeleler kendi hayatına da mal olmuştur. İnanç Hâtûn'un babası Rey Emîri İnanç da Irak Selçuklu Devleti'nde defalarca isyan teşebbüsüne girişmiş ve Atabeg İldeniz'in otoritesini her fırsatta reddetmişti. Kızı İnanç Hâtûn ve Atabeg İldeniz'in oğlu Cihân Pehlivan arasında evlilik bağı tesis edilmiş olsa da isyan teşebbüslerinden vazgeçmeyen Emîr İnanç, Atabeg İldeniz tarafından öldürülmüştü.

³⁰ *Râhatü's-Sudûr*, C. II, s. 337; Sümer, "Tuğrul II", *DİA*, C. XLI, s. 343.

³¹ İbn İsfendiyâr, *a.g.e.*, C. I-II, s. 156-157; Köymen, *a.g.m.*, s. 229.

³² Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 349; Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 467.

³³ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C. I, s. 198; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132.

³⁴ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 129; Cüveynî, *a.g.e.*, s. 266; Hândmîr, *Habîbü's-siyer*, C. II, s. 535; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 132.

³⁵ Hüseyinî, *a.g.e.*, s. 136; Hamdullah el-Müstevfî, *a.g.e.*, s. 470; Mîrhând, *a.g.e.*, C. IV, s. 350-351; Ahmed b. Mahmûd, *a.g.e.*, C. II, s. 139; Müneccimbaşı, *a.g.e.*, C. I, s. 199; Kerîmân, *a.g.e.*, C. I, s. 182-183; Hüseyin Emin, *a.g.e.*, s. 115.

İnanç Hâtûn babasının vefatından sonraki süreçte Cihân Pehlivân ile yapmış olduğu evlilikten doğan çocukları Kutluğ İnanç Mahmûd ve Emîr-i Emîrân Ömer'in bakımıyla ilgilenmiş ancak Cihân Pehlivân'ın iki oğlunun daha olması İnanç Hâtûn'u kendi çocuklarının geleceği konusunda endişeye düşürmüştür. İnanç Hâtûn bu sebeple oğulları adına iktidarı ele geçirmek için eline geçen her fırsatı değerlendirmekten çekinmemiştir. Babası Emîr İnanç'ın ve ilk eşi Cihân Pehlivân'ın hazineleri sayesinde malî olarak da son derece güçlü olduğu anlaşılan İnanç Hâtûn öncelikle Selçuklu emîrlerini kendi tarafına çekmeye çalışmış böylece nüfuzunu arttırmıştır. İnanç Hâtûn daha sonra da hem çocuklarının amcaları olan Azerbaycan Atabegi Kızılarşan ile hem de Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul ile siyasî evlilikler yapmıştır. ancak amaçlarına ulaşmadan vefat etmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Mahmûd, *Selçuk-Nâme*, haz. Erdoğan Merçil, C. II, İstanbul, Tercüman Yay., 1977.
- Alptekin, Coşkun, "Irak Selçukluları", *DGBİT.*, Çağ Yay., C. VII, İstanbul, 1988, s. 291-337.
- Alyârî, Hüseyin, "Azerbeycan Atabeğleri İl-deniz Oğulları (1146-1225)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ.Ü. Ed. Fak., İstanbul, 1966.
- Ayan, Ergin, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2008, s. 151-165.
- Bala, Mirza, "İldeniz", *İA*, C. V/II, s. 961-964.
- Bezer, Gülay Ögün, "İldeniz, Şemseddin", *DİA*, C. XXII, s. 81-82.
- Bosworth, C. E., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran*, (Ed. J. A. Boyle), C.V, Cambridge, 1968, s. 1-202.
- _____, "İldeñızids, Eldıgüzıds", *El² (İng.)*, C. III, s. 1110-1113.
- Bündârî, Feth b. Ali b. Muhammed, *Zübdetü'n-Nusra ve nuhbetü'l-'usra*, çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, TTK, 1999.
- Bünyadov, Ziya, *Azərbaycan Atabəyləri Dövləti (1136-1225)*, Bakü, 2007.
- Deguignes, Joseph, *Büyük Türk Tarihi*, haz. Selahattin Alpay, İstanbul, Türk Kültür Yayını, 1977, C. IV.
- Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi târihi'l-beşer, Târihu Ebi'l-Fidâ*, C. II, Beyrut, 1381/1961.
- Emin, Hüseyin, *Târihu'l-Irak fi'l-asri's-Selcûki*, Bağdat, 1965.
- Erkoç, Ufuk, "Son Irak Selçuklu Sultanı III. Tuğrul ve Zamanı (1177-1194)", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn, *Tarih-i Habîbü's-siyer fi ahbâri efrâdi'l-beşer*, (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), C. II, Tahran, 1353hş.
- Hüseynî, Sadreddîn Ali b. Nâsır, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, (çev. Necati Lugal), Ankara, TTK.
- İbn İsfendiyâr, *Târih-i Taberistân*, (nşr. Abbas İkbâl), 1C.'de I-II, Tahran, 1320.
- İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, (çev. Abdülkerim Özeydin), C. XII, İstanbul, Bahar Yay., 1987.
- İkbâl, Abbas, *Târih-i Mufasssal-ı İrân ez sadr-ı İslâm tâ inkrâz-ı Kâçariyye*, Tahran, 1346hş.
- Kaya, Pınar, "Arslanşah ve II. Tuğrul Dönemi Irak Selçukluları Tarihi (1161-1194)", *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Kayhan, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Konya, Çizgi Kitâbevi, 2001.
- _____, "Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler) (1146-1225)", *Türkler*, (Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), C. IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s. 871-879.
- Kazvîni, Hamdullah el-Müstevfî, *Târih-i Güzîde*, (nşr. Abdülhüseyin Nevâî), Tahran, 1387.
- Kerîmân, Hüseyin, *Rey-i Bûstân*, C. I, Tahran, 1371hş.
- Köymen, Mehmet Altay, "Son Irak Selçukluları Hükümdarı II. Tuğrul ve Zamanı", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, sy. 13 (1985), s. 215-234.
- Kummî, Necmeddîn Ebü'r-Recâ, *Târihu'l-vüzerâ'*, (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran, 1363hş.

- Merçil, Erdoğan, "İldenizliler (Azerbaycan Atabeglikleri)", *DGBİT.*, C. VIII, Çağ Yay., İstanbul, 1988, s. 81-110.
- Mîrhând, *Ravzatü's-safâ' fi sîreti'l-enbiyâ' ve'l-mülûk ve'l-hulefâ'*, Müessesesi-i Hayyâm ve İntişârât-ı Pîrûz, C. IV, Tahran, 1339hş.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi*, yay. Ali Öngül, C. I, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000
- Necef, Ekber N., *Selçuklu Devletleri ve Atabeyleri Tarihi, (Oğuzların ortaya çıkmasından-XIV. Asırlar)*, Bakü, 2010.
- Öngül, Ali, *Selçuklular Tarihi Büyük Selçuklular-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, C. I, İstanbul, Çamlıca Yay., 2014.
- Öztürk, Murat, "Irak Selçuklu Atabegleri", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (çev. Ahmed Ateş), *Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti*, C.II, Ankara, TTK, 1999.
- Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Câmiu't-tevârîh*, (nşr. Ahmed Ateş), C. II, 5. Cüz, Ankara, TTK, 1999.
- Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, C. VIII/1-2, Haydarabad, 1951.
- Sümer, Faruk, "Arslanşah b. Tuğrul", *DİA*, C. III, s. 404-406.
- _____, "Kızılarslan", *DİA*, C. XXV, s. 544.
- _____, "Tuğrul II", *DİA*, C. XLI, s. 342-344.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, Ötüken Yay., 2005.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbeddin, *Mu'cemü'l-büldân*, (nşr. Ferid Abdülazîz Cündî), C. III, Beyrut, 1990
- Yezdî, Muhammed b. Abdullah Hüseyinî, *el-'Urâza fi'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*, (Ar. çev. Abdünnâim M. Hasaneyn-Hüseyin Emin), Bağdat, 1979.
- Zahîrüddîn-i Nîşâbü'rî, *Selcûknâme*, (nşr. A. H. Morton), London, 2004.